

УДК 339.137

ПРОБЛЕМА ЗАСТОСУВАННЯ МЕТОДОЛОГІЧНИХ ПРИНЦИПІВ ДО АНАЛІЗУ КОНКУРЕНТНИХ ВІДНОСИН

ОА
СКИДАН

*Одеський державний економічний
університет (м.. Одеса)*

У ході соціально-ринкових перетворень в Україні формування конкурентного середовища виступає як необхідна умова розвитку й функціонування ринкових відносин.

Перехід до ринкових відносин з їх «природним» економічним механізмом і загальноісторичними принципами функціонування об'єктивно обумовлює необхідність аналізувати теоретичні й цілеспрямовані рішення прикладних питань розвитку конкуренції та регулювання монополій у нових умовах господарювання.

Загалом, актуальність теми виражається у співвідношенні монополії й конкуренції, завжди займала важливе місце в економічній теорії й привертала увагу дослідників, починаючи з класиків економічної думки. Заслуга теоретичного обґрунтування розглянутої проблеми належить ще А.Смигу, який виділив вихідні умови існування конкуренції, разом з тим протиставив конкуренцію й монополію. Формуванню неокласичної концепції конкуренції й монополії, як протилежних ринкових структур сприяли дослідження А.Курно, Ф.Єджуорта, Л.Вальраса, В.Парето, А.Маршалла та інших. Подальший розвиток аналізу процесів монополії й конкуренції простежується у роботах Дж.Робинсон, П.Сраффа, Е.Чемберліна, І.Шумпетера та інших вчених, які досліджували механізм ринкового функціонування монополій, їх негативні й позитивні наслідки для суспільства, динамічні аспекти та ефективність монополій у порівнянні і конкурентними ринками. Фундаментальні дослідження проблем конкуренції й монополії, їхньої діалектичної єдності й співвідношення в рамках капіталістичного способу виробництва представлені також у працях К.Маркса,

Ф.Енгельса, В.И.Леніна. Особливий погляд на проблему конкуренції й конкурентної політики знайшов відбиття в роботах представників неоліберального (Ф.Хайск, В.О'йкен, Л.Ерхард) та інституціонального (Дж.Гелбрейт, Ф.Перру) напрямків економічної думки.

Основною метою статті є виявлення особливості діалектичної взаємодії конкуренції й монополії у перехідній економіці; розробка загальнотеоретичних основ розвитку конкурентного середовища та регулювання монополій в Україні в умовах становлення ринкових відносин.

Багато представників західної економічної теорії, розуміючи умовність передумов моделі зробленої конкуренції, прагнули врахувати вплив, який модифікує монополії на структуру ринку. Так, у системі поглядів А.Курно монополія та вільна конкуренція розглядалися як крайні випадки ринкових ситуацій.

Більшу цінність являє собою внесок Е. Чемберліна в теорію функціонування та розвитку ринків, формування витрат і цін, закономірностей взаємодії попиту та пропозиції на основі синтезу конкуренції й монополії [1, с.150]. Е.Чемберлін показав, що кожний конкурент, прагнучи виділитися «а ринку, намагається диференціювати свій товар, що приводить до створенні субринку, на якому він виступає як частковий монополіст, який регулює ціну. Це означає, що продуктова диференціація, а разом з нею й ринкова влада фірми являє собою природний наслідок конкуренції. Тому невірно, думає він, щоб монополія й конкуренція розглядалися як антитези та взаємовиключні поняття, вважаючи, що облік обох, переважно є неодмінною умовою раціонального пояснення цін. Чемберлін розглядає елемент монополії як природну, нормальну рису конкурентної системи.

У теорії Дж. Робінсон [2, с.230] зберігається дихотомія монополії і конкуренції як двох взаємовиключних понять. У всій проблематиці, що стосується монополії, Робінсон надає вирішального значення концентраті, появи гігантських компаній, здатних здійснювати регулюючий вплив ім ринок. Робінсон трактує монополію як негативний фактор, який ускладнює та перешкоджає дії ринкового механізму, що деформує нормальні економічні й соціальні відносини. З цього випливає необхідність і

доброчинність посилені» державного регулювання ринку.

Австро-американський економіст І.Шумпетер [3, с.180] на противагу неокласичному принципу протиставлення конкуренції й монополії як двох взаємовиключних понять і полярно протилежних ринкових ситуацій запропонував ідею позитивної взаємодії чинностей конкуренції й монополії.

Він ввів поняття «ефективна конкуренція» і «ефективна монополія», пов'язавши ці категорії з процесом нововведень, з функцією підприємницького новаторства.

Ефективною Шумпетер вважає конкуренцію, засновану на зниженні втрат виробництва й підвищенні якості продукції за рахунок технічних, організаційних і управлінських новацій. Найкращими умовами для здійснення таких новацій володіють найбільші компанії та їхні монополістичні об'єднання. Монополію, що є наслідком нововведень, Шумпетер називає ефективною, оскільки вона формується в умовах активної конкуренції.

Ефективна монополія -

доброчинний результат конкуренції й невід'ємна від неї. Надприбуток ефективної монополії - справа тимчасова. Вона зникає з поширенням нововведень, здійсненням нововведень конкурентами. монополіями-суперіорними.

Точку зору Шумпетера про співвідношення олигополістичних форм і прискорення темпів науково-технічного прогресу розділяє й Дж. Гелбрейт, який вважає, що фінансування технічних розробок найкраще забезпечать великі монополні об'єднання, а вплив на ціни й існування бар'єрів для вступу в галузь, дає менеджерам великих олигополістичних фірм впевненість у гарантованому прибутку й можливість фінансування наукових досліджень і дослідно-конструкторських розробок.

Ф.Хайек, як і інші представники австрійської школи, говорить про конкурентний порядок, зміст якого в тому, щоб примусити конкуренцію працювати. Як елемент конкурентного порядку сама конкуренція трактується як процес навчання, координації, відкриття. Таким чином, вживане

представниками австрійської школи поняття «динамічної конкуренції» позначає, що конкуренція являє собою процес, а не структуру ринку.

Альтернативний підхід до аналізу конкурентних відносин у методологічному відношенні відрізняється від розглянутих підходів, насамперед, своїм генетичним характером. Якщо структурний підхід фіксує увагу на співвідношенні монополії й конкуренції в певній економічній системі, то генетичний підхід ставить у центр проблему історичного співвідношення ринкової й творчої конкуренції.

Ключове місце в сучасних дослідженнях генетичних залежностей займають роботи ВЛ.Іноземцева про постекономічну трансформацію. Концепція постекономічної трансформації виходить з того, що сучасна високорозвинена економіка рухається в напрямку до постекономічного суспільства, тобто до суспільства, заснованого вже не на праці, а на творчості [І. с. 423]. З цього видно, що сучасна ринкова конкуренція виступає як перетворена форма творчої конкуренції.

Творча конкуренція припускає певну замкнутість, індивідуальну відособленість її учасників, що виступає водночас як основна перешкода на шляху становлення зрілого, конкретно-загального міжособистісного спілкування. Тому навіть творча, за своїм характером, конкуренція є протилежною творчому спілкуванню в його вищому, конкретно-загальному вигляді. Ця протилежність проявляється в тому, що на відміну від творчої конкуренції безпосереднє міжособистісне спілкування не породжує перетворених форм людської діяльності. Творча природа людської діяльності, на цьому рівні розвитку виявляється безпосередньо на поверхні явищ, які в цьому змісті безпосередньо збігаються зі своєю сутністю. Це означає тотожність сутності та існування.

Як зазначає Г. Рималюк А.В., на сучасному рівні історичного розвитку між сутністю й існуванням з необхідністю вклинюється цілий ланцюг перетворених форм. При цьому відбувається не просто перетворення,

и подвійне «перетворення перетворення», що має двох ярусну структуру. с.270]

По-перше, воно опосередковується самою творчою конкуренцією, тобто боротьбою за визнання індивідуального пріоритету творчої особистості.

По-друге, воно опосередковується ринковою конкуренцією, але ця ринкова конкуренція виступає вже не тільки як класична конкуренція товаровиробників, але і як перетворена форма творчої конкуренції. Мало того, що творча конкуренція сама виступає як генетична перетворена форма безпосереднього спілкування. Вона ще й виступає, у свою чергу, і перетвореній формі ринкової конкуренції. Так відбувається подвійно перетворення - «перетворення перетворення», опосередковане у сучасному суспільстві, складний зв'язок між творчою природою людської діяльності і ринковою конкуренцією.

Таким чином, у сучасному високорозвиненому суспільстві елементи творчої конкуренції переплітаються з пануючими відносинами ринкової конкуренції, що, як відомо, теж є автономним, незалежним від творчої конкуренції потужним джерелом перетворених форм. Тим самим структура перетворених форм істотно ускладнюється та розбірається в ній в силу цього переплетення стає все важче.

Сьогодні сама ринкова конкуренція все більше виступає як перетворена форма творчої конкуренції. Тому й перетворені форми, безпосередньо народжені ринковою конкуренцією починають все більше виступати сьогодні як перетворені форми не тільки товарного відношення, але і тих елементів творчості, які поступово ростуть і розвиваються в сучасному суспільстві. Відбувається перетворення самого перетворення й, насамперед, самого його джерела. Сама ринкова конкуренція як джерело перетвореного характеру економічних форм товарного виробництва стає, у свою чергу, перетвореною формою зовсім іншого, чужорідного, творчого поняття, протилежного м своєю суттю абстрактно-знесобленому способу визнання праці товаровиробника. Саме в цій протилежності, а не в монополістичному "усуспільненні" праці виявляються справжні джерела підриву товарною виробництва.

Той спосіб, яким творча діяльність включається в термін «загальної праці», кардинально протилежний розглянутому Марксом ринковому способу визнання індивідуальної праці товаровиробника як структурної частини суспільної праці. Маркс показує, як у процесі ринкового визнання одна зі сторін конкретної праці відчужується від нього. Тепер вже не вона є частиною конкретної праці, а конкретна приватна праця повинна довести, що вона дійсно є частиною суспільної праці, виступаючи як абстрактна праця, відчужена від конкретної праці й підпорядковуючи її собі. Джерела товарного фетишизму пов'язані з цим відчуженням абстрактної праці від конкретного, оскільки стосовно безпосередньо приватної праці товаровиробника опосередкована суспільна праця виступає як абстрактно-загальна праця стосовно конкретної праці.

Творча діяльність принципово позбавлена того дуалістичного характеру, що Маркс відносив до праці товаровиробника. Вона включається в термін «загальної праці» безпосередньо у своїй конкретній авторській формі. Ринкового відчуження абстрактної праці від конкретного при цьому не відбувається. Безпосереднє визнання творчої діяльності виступає, з однієї сторони як конкретно-загальне, а з іншої як конкретно-особистісне. Творча діяльність виступає як «праця» конкретно-загальна саме в тому розумінні, що загальне визнання аж ніяк не вимагає його знеособлювання й відомості до якісно однорідної абстрактної праці.

Саме внаслідок цієї протилежності товарного виробництва й творчої діяльності стає внутрішньо суперечливою сучасна ринкова конкуренція. З одного боку, вона є іманентною формою руху товарного виробництва. З іншого боку, вона виступає як зовсім неадекватна, перетворена форма, у якій виступає на поверхні явище господарського життя творчої конкуренція (6, с. 44).

Цей подвійний, внутрішньо суперечливий характер сучасної ринкової конкуренції одержав своєрідне вираження у зіткненні двох протилежних методологічних підходів до її теоретичного аналізу, один з яких характерний для класичного й неокласичного напрямку, інший - для австрійської й ісоавстрійської школи.

Формою руху цієї протилежності стає, наприклад, монополістична Конкуренція, пов'язана з продуктовими інноваціями. Ця протилежність розвертається на протигагу монополістичній й конкурентній сторонам монополістичної конкуренції. Протилежність цих сторін виявляється в тому, що інноваційні можливості й конкуренція роблять прямо протилежний вплив положення економічної системи щодо її загальної рівноваги. Якщо інновації, на думку І.Шумпетера, віддаляють систему від положення загальної економічної рівноваги, то конкуренція, прагне наблизити систему до цього стану. Ринковій економіці як системі чисто економічної діяльності іманентна тенденція до загальної рівноваги. Однак, якщо в неї проникають елементи або результати творчості, цій тенденції починає протидіяти прямо протилежна тенденція, яка прагне виштовхнути її зі стану загальної рівноваги.

Ця боротьба двох протилежностей особливо характерна для сучасного виробництва. Через зростаючий вплив науки елементи творчості поступово починають все більше проникати навіть у таємниці «надра» сучасного виробництва. Зростає складність праці, збільшується значення людською капіталу, підсилюються творчі елементи в самому розумінні праці й взагалі будь-якої економічної діяльності, включаючи підприємництво. Така діяльність вимагає вже не тільки знеособленого, але частково особистісного визнання.

Таким чином, елементи особистісного визнання не обмежуються внутрішньофірмовими відносинами. Вони виходять за межі підприємств і проникають на ринок, причому, не тільки на ринок праці, але й на ринок продуктів. Творчий потенціал фірми входить в її інтелектуальний капітал, що включає не тільки людський капітал, але й структурний (патенти, ліцензії фірмові знаки й торговельні марки, тобто все те, що надає продукту фірми індивідуалізований характер і відрізняє його від продуктів інших фірм). Завдяки такій диференціації продукції ринок даної фірми теж «індивідуалізується». Він відносно відокремлюється від ринків інших фірм і від галузевого ринку в цілому. Тим самим диференціація продукції сприяє посиленню монополістичного характеру конкуренції.

Таким чином, відкривається можливість доповнити переважаючий і сучасний економічний теорії структурний аналіз конкуренції генетичним підходом. Загальні методологічні основи сполучення структурного й генетичного підходу в економічній теорії були розроблені А.К.Покританом [6, с. 35].

Основний висновок цієї статті носить методологічний характер. У цій статті ми спробували лише підняти проблему застосування деяких з цих методологічних принципів до аналізу конкурентних відносин. Тому головний методологічний висновок складається з існування можливості синтезувати генетичний підхід до аналізу конкуренції зі структурним підходом.

Структурно-генетичний підхід до аналізу конкурентних відносин пов'язаний з принципом відповідності методу предмету дослідження. Система теоретичних знань, включаючи систему категорій економічної теорії, є складним моментом розвитку суспільної практики людини. Саме тому проблема її методу не зводиться до пошуку певних логічних прийомів і операцій для пізнання реальної дійсності. У такому вигляді метод економічної теорії претендував би на роль абстрактної логічної відмічки у дійсності сутність методу економічної теорії складається з розвитку системи категорій, тобто, у практичному оволодінні й пристосуванні людини до закономірностей свого власного розвитку. Економічна теорія, розглянута як певна форма опанування людиною своєї власної природи, не може мати істотної розбіжності між методом і предметом. Таким чином, структурно-генетичний підхід відкриває нові методологічні можливості теоретичного дослідження конкурентних відносин у різних галузях сучасної економіки.

ЛІТЕРАТУРА

1. Чемберлін Е. Теорія монополістическої конкуренції (Реоорієнтація теорії стоимості). Пер. с англ./Под ред. Ю. Я. Ольсевича-М.: Економіка. 1996 - 360с
2. Робінсон Дж. Економіческа теорія несовершенной конкуренції. - М., 1986. - Теорія монополістическої конкуренції: (Реоорієнтація теорії стоимості). Пер. с англ./Под ред. Ю. Я. Ольсевича - М.: Економіка, 1996 с 360

3. Шумпетер Й. Капитализм, социализм и демократия. Пер с англ.- М: Экономика. 1995. - 540с
4. Іноземців В Л. До теорії постеконіоміческoї суспільної формації. - М: Наука. 1995 - С 423-432.
5. Грималюк А В. Надпідприємництво. (Методологічні особливості концепції дворівневої ринкової економіки) -Д.: Аврор, 2007 - С. 244-247.
6. Покритан А.К. Економічна структура соціалізму, функціонування й розвиток - М : Економіка. 1985 -